

TOPONIMIKA FANINING MAQSADI VAZIFASI VA BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI

Xurmamatov Zafarbek

Qo'qon davlat pedagogika instituti talabasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada Toponimika tushunchasi maqsadi vazifasi va uning ahamiyat bundan tashqari boshqa fanlar bilan o'zaro aloqalar haqida so'z ketadi.

Kalit so'zlar: Atoqli, makon, filologiya, muxtasar, integral, lingvistik, chegara, Mirzacho'l, apellativ, termin,

Kirish qismi.

Bizni o'rab turgan har qanday geografik ob'ektni nomi bor, ular ob'ektlarni bir-biridan farq qilish uchun xizmat qiladi. Shu sababdan, tildagi ko'pgina so'zlar nomlarga (atoqli otga) aylangan. So'z bilan buyumlarni (kitob, stol, stul, televizor), mavjudodlarni (odam, qush, hayvon, o'gimlik), tasavvuriy tushunchalarni (quvonch, g'azab, go'zallik, hordiq), sifat va xususiyatlarni (yaxshi, katta, yomon, chuqur, mehnatkash) va boshqalarni ifodalashi mumkin. Bu so'zlarning har biri aniq bir predmetga tegishli emas, balki butun bir o'xshash predmetlarni belgilaydi. Boshqacha aytganda, ular turdosh otlar, ya'ni, apellyativlar (lotincha, appellativum - uatoqli otni aksi") hisoblanadi. Ammo, tilda shunday so'zlar ham borki, ular faqat bitta predmet yoki ob'ektga tegishli va so'z uni boshqalardan farq qilishi uchun xizmat qiladi. Bunday so'z yoki so'zlar birikmasi atoqli ot deb ataladi.

Atoqli ot - biron geografik ob'ektni boshqa ob'ektlardan farq qilish uchun xizmat qiladigan so'z yoki so'zlar birikmasi, onim: Mirzacho'l, Toshkent, Samarqand va hokazo. Geografik nomlar, ya'ni, toponimlar (yunoncha, topos - "joy, makon onima — "nom", ism) ham atoqli otlar bo'lib, uning eng takomillashgan turidir. Har bir geografik ob'ektning o'z nomi bor, u joyni biron xususiyatini yoki

ob'ekt bilan bog'liq tarixiy voqea-hodisalarni o'zida mujassam etgan oddiy so'z bilan joyning ittifoqi hisoblanadi. Binobarin, geografik nomlar «o'lik» so'zlarni, balki zamirida xalq hayoti, tarixi, tili va shunga o'xshash boshqa ko'plab sirlarni asrayotgan ma'naviy xazinadir.

Asosiy qism.

Toponimika integral ilmiy yo'nalish, «chegaraviy» fan hisoblanadi. U geografiya, filologiya (lingvistika) va tarix kabi fanlarning manfaatlari tutashgan joyda paydo bo'lib, ularni mujassamlashtirib rivojlangan. Shu sababdan, toponimikani egallagan mavqei, uning fanlar tizimidagi o'zmi, turlicha qarashlarning kelib chiqishiga sabab bo'lgan. Har holda shuni aniqki, har qanday salmoqli toponimik material har uchala fanga ham o'rganish va tadqiqot manbai hisoblanadi, ammo, uni har bir tadqiqotchi o'z mutaxassisligi nuqtai nazardan o'rganadi.

Geografik kartada keltirilgan boy va xilma-xil axborotlar orasida nomlar alohida o'rin tutishi hamda toponimning adreslik funksiyasi til fakti va tarix — hodisasidan ko'ra muhimroq ekanligini hech kim inkor etmaydi. Ma'lumki, u muhim ijtimoiy - siyosiy funktsiyani bajaradi, yer yuzasidagi barcha geografik ob'ektlar uchun orientir (mo'ljal) sanaladi. Bu fikrni tasdiqlab filolog-toponimist dim T.Nafasov shunday yozadi: «...qadimiy geografiya fani bag'rida paydo bo'lgan yangi yo'nalishlardan biri toponimikadir. Toponimiya bilan asal-azaldan geograflar, geografiya fani shug'ullanib kelgan. So'ngra bu soha bilan tafixshunoslar, arxeologlar qiziqib, tarixiy nomlarning ma'nosi, tarkibi, qaysi tilga mansubligi kabi masalalarni tadqiq qilishdi. Eng so'ngida toponimiya tilshunoslikning tadqiq ob'ektiga aylandi».

Darhaqiqat, toponimikani integral yoki «chegaraviy» fan ekanligini quyidagi chizmada ham ko'rish mumkin. Toponimlarning adreslik funksiyasi naqadar muhimligini rus toponimisti V.A.Nikonov aniq ta'riflagan: «Bir lahzaga faraz qilaylik, yer yuzidagi barcha geografik nomlar o'chirib tashlandi. Shaharlar, qishloqlar, daryolar, dengizlar, tog'lar, davlatlar, ko'chalar hammasi nomsiz. Natijada, transport izidan chiqqan, odamlar qayerga yurishini, yuklarni qayerga tushirishni, tez yordam mashinasi qayerga borishini bilmaydi, jahon xo'jaligi

inqirozga, insoniyat esa ibtidoiy jamoa davriga tushib qolish xavfi paydo bo'lgan, buning hammasi kichkina bir geografiya nom tufayli». Toponimikaning fanlar tizimidagi o'rnini aniqlash maqsadida, A.M. Ryabchikov (1959), S.V. Kalesnik (1961) va I.Q. Nazarov (2013) geografiya fanlari klassifikatsiyasini yaratib, toponimikaga ham ular qatoridan joy ajratishgan. Buning asosiy sababi shuki, joy nomlarida ko'pincha geografik muhitning xususiyatlari - relef shakllari, suv obyektlari, o'simlik va hayvonot nomlari aks etgan bo'ladi. Shu bilan birga, ular har qanday lisoniy va tarixiy toponimik tadqiqotlar faqat muayyan geografik hududda amalga oshirish mumkinligini hisobga olib, shu xulosaga kelishgan.

Toponimik tadqiqotlar bilan shug'ullanishni niyat qilgan har bir mutaxassis, eng avvalo geografik terminlarni o'rganmogi zarur. Chunki, xalq ko'pincha tabiiy muhitda sodir bo'ladigan har qanday voqea-hodisalarni geografik terminlar yordamida iloda etadi. Geografik terminlarni o'rganish uchun, albatta, geografiyadan yaxshi xabardor bo'lishi kerak. Muxtasar aytganda, geografivani yaxshi bilmasdan turib toponimika bilan shug'ullanish ishonchli natijalar bermaydi. Geografik nomlar har doim ham biron tarixiy sharoit taqozosi bilan dunyoga keladi va juda uzoq vaqt saqlanib qolishi bois, tarix fani uchun ham juda katta ahamiyatga ega.

Aniqroq qilib aytganda, har bir nomning o'z tarixi bor. unda muayyan tarixiy voqeahodisalar mujassam. Shunday ekan, har bir nom ixcham bir tarix va ular aniq bir tarixiy voqea'alar bilan bog'liq holda paydo bo'lgan. Ishoneh bilan aytish mumkinki, toponimiyada aholi migratsiyasi, urushlar, etnik aloqalar o'z aksini topgan va har bir tarixiy davrning o'ziga xos toponimik qatlamlari mavjud. Tarixchi olim A. Nabiyev toponimikaning tutgan o'rniga o'z munosabatini bildirib shunday yozgan edi: "... demak, toponimika o'lkashunoslikning ajralmas bir qismi hisoblanadi. Ilozirgi vaqtga kelib, o'lkashunoslik bo'yicha olib borilayotgan tadqiqot ishlari bilan bir qatorda uning ajralmas qismi bo'lgan toponimika ham asta - sekin ijtimoiy fanlar qatorida rivojlanib bormoqda".

Rus tarixchi olimi A.I. Popov "Toponimika - tarixiy fan" nomli asar yozganligi ham ma'lum. To'g'ri, toponimika tarix fani bilan ham iizviv bog'liq.

ammo tarix fanlari tizimiga kirmaydi. Toponimika tilshunoslik (lingvistika) fani bilan ham uzviy bog'liq. Chunki, toponim - bu so'z, atoqli ot. lingvistik kategoriya. til mahsul, shu bois til qonuniyatlariga bo'yso'nadi va filologlar tomonidan o'rganiladi.

Xulosa.

Nomlar tildagi muayayn qatlamning tarixi, shakllanishi, rivojlanishi o'zida aks etadi. Rus olimi E.M. Murzayev toponimikani fanlar tizimidagi o'rniga bahobirib, bu masalada olimlar orasida ziddiyatli fikrlar mavjudligi va u hozirga qadar uzil-kesil hal bo'lmaganligini ta'kidlagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Q.M. Hakimov, M.T. Mirakmalov © «Tafakkur avlodi», 2020
2. Geografiya o'qitish metodikasi" ta'lim yo'nalishi talabalari uchun darslik / Qo'chqor Hakimov; mas'ul muharrir Qoraev S. - Toshkent: MUMTOZ SO % 2016. 368 b.
3. Dosimov Z., Egamov X. Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati. O'qituvchi. T. 1977.